IV. ПРОБЛЕМИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Кучинська О. П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Іванов М. С.,
студент II курсу магістратури
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНЕ РОЗУМІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Статтю присвячено дослідженню загальнотеоретичного та праксеологічного розуміння поняття прав людини. В статті досліджено основні наукові підходи до тлумачення поняття «права людини»: природньо-правова та позитивістська концепція. Авторами підкреслюється особлива роль інституту прав людини в процесі реформування системи кримінальних процесуальних правовідносин.

Ключові слова: *права людини, природньо-правова концепція, позитивістська концепція, захист прав людини, права людини в кримінальному процесі.*

Статью посвящено исследованию общетеоретического и праксеологического понимания понятия прав человека. В статье исследованы основные научные подходы к толкованию понятия «права человека»: естественно-правовая и позитивистская концепция. Авторами подчеркивается особая роль института прав человека в процессе реформирования системы уголовных процессуальных правоотношений.

Ключевые слова: *права человека, естественно-правовая концепция, позитивистская концепция, защита прав человека, права человека в уголовном процессе.*

Порушення прав людини стає нормою для сучасного правового генезису України, негативні наслідки такої тенденції все більше впливають на життєдіяльність кожної людини, що, своєю чергою, здійснює деструктивний вплив на взаємовідносини фізичних та юридичних осіб з органами влади. Особливо гостро проблема порушення прав людини постає в межах реалізації кримінальних процесуальних правовідносин. Така негативна тенденція безпосередньо вказує на наявність теоретичних і праксеологічних проблем у сфері захисту та охорони невід'ємних прав людини в цілому в Україні та під час здійснення кримінального провадження зокрема.

Значною мірою першопричиною порушення прав людини в межах кримінального провадження є суттєві прогалини та колізії вітчизняного кримінального процесуального законодавства. Однак, передумовою ефективної нормативної реформи повинно стати науково-аналітичне концептуальне дослідження загального розуміння інституту прав людини, яке дасть можливість напрацювати ефективні шляхи до реформування нормативного закріплення механізму реалізації та захисту прав людини в кримінальному провадженні.

Варто відмітити, що тлумачення прав людини завжди здійснювалося вченими залежно від пануючих соціальних і правових умов існування людини. Водночас, вважаємо, що тлумачення поняття «права людини», яке використовується нині у законодавстві незалежної України, не відповідає потребам сучасної правової держави. Саме тому необхідним є проведення нового наукового дослідження інституту прав людини, зокрема самого поняття «права людини» і вироблення такого тлумачення прав людини, яке буде відповідати викликам сучасної правової держави і зможе ефективно використовуватися у правовій реформі інституту прав людини в Україні.

Метою цієї наукової статті є аналіз тлумачення поняття «права людини» вітчизняними і зарубіжними науковцями, їх класифікація і вироблення власного визначення терміна «права людини», яке буде відповідати вимогам сучасного правового генезису України та яке можна буде використовувати в подальшому реформуванні законодавства незалежної України.

Дослідження прав і свобод людини було предметом наукового пошуку багатьох учених. Особливо слід звернути увагу на праці таких учених, як А. Абашидзе, М. Антонович, М. Баглай, С. Бобровник, А. Бондаренко, В. Буткевич, Ю. Дмитрієв, А. Ковлер, А. Колодій, В. Крусс, М. Лаврик, П. Рабінович, С. Рогожин, Ю. Шемшученко та ін.

Дійсно, поняття «права людини» має багату історію у світовій правотворчості. З найдавніших часів покоління філософів, богословів і юристів намагалися виміряти та визначити поняття прав людини. З плином часу підходи і трактування прав людини змінювалися, іноді кардинально, що мало безпосереднє значення для суспільства відповідного часу. Юридична свобода людей, можливість захищати себе, свою власність і свободу неопосередковано залежали від тлумачення державою прав людини. О. Б. Горова зазначає, що уявлення та поняття про права людини розпочали формуватися з найдавніших часів розвитку суспільства. Вже в цей період визнавалася актуальність окресленого питання, його важливість для життєдіяльності та окремої людини, і держави загалом. І сьогодні, через багато століть, воно важливе для кожної країни світу. Про це свідчать античні часи, періоди Відродження та Просвітництва, буржуазних революцій, результати світових війн, демократичні процеси побудови правової держави та визначальні події становлення громадянського суспільства [1, с. 38].

Схожу думку висловлює і В. Веклич: «Розвиток концепції, а в подальшому теорії прав і свобод людини та громадянина, відбувався протягом тривалого часу. Зазвичай вона розглядається в контексті єв-

ропейської правової думки, яка має дещо відмінні риси порівняно з азіатською та африканською (традиціоналісткою чи мусульманською). Також по-різному її трактують науковці різних регіонів планети. Фактичний її вплив спостерігається насамперед у сфері людських переконань і традицій, які були панівними протягом багатьох років, а, отже, стали домінантою у сприйнятті більшості людей на певній території» [2].

Розвиток поняття «права людини» йде довгим шляхом еволюції цього терміна. Однак, важливо акцентувати увагу на тому, що розвиток поняття «права людини» в цілому відбувався в межах двох наукових концепцій. Так, І. Шматко зазначає, що у правовій теорії існує два домінуючі підходи до праворозуміння: позитивістська та природно-правова концепції. Теоретична суперечка між ними не вщухає й донині, проте насправді вони мають більше спільного, ніж відмінного, а їх виникнення, генезис і нинішнє існування так чи інакше взаємопов'язані [3].

Дійсно, позитивістська та природно-правова концепції і понині залишаються основними шляхами тлумачення прав людини. Однак, важко погодитись з тим, що позитивістська та природно-правова концепції мають більше спільного ніж відмінного. На наш погляд, зазначені концепції мають лише один спільний елемент – людину. Людина є об'єднуючим елементом відповідних концепцій тому, що саме людина є як ініціатором, так і реалізуючим елементом та безпосереднім об'єктом впливу конкретної концепції прав людини. Водночас, джерела, засоби, механізми, функції та завдання відповідних концепцій кардинально відрізняються.

Досить повно зміст позитивістської концепції прав людини описав М. Г. Братасюк, який зазначає, що юридичний позитивізм ототожнює права людини з нормами законодавства, тобто приписами державної влади. Науковець звертає увагу на те, що у науковій літературі слушно наголошується, що звідси неминуче постає суто октройований (похідний від волі суверена) характер прав людини. Вони розглядаються як поведінкові можливості, надані людині владою. До того ж вони трактуються як імперативні веління, які мають бути прийняті людиною та виконані безумовно. Держава виступає в цьому випадку благодійницею, яка «дбає» про людину, обдаровуючи її приписами – правами. Людина ж має бути зобов'язаною прийняти такі подарунки. Природні права в контексті юридичного позитивізму або взагалі не існують, або не є правами в прямому розумінні, які в результаті можуть не визнаватися національним чи міжнародним правом [4, с. 37].

Щодо природно-правової концепції нам також імпонує думка О. М. Руднєвої, яка слушно зауважує, що у процесі формування ідеї забезпечення прав людини важливу роль відіграла теорія природного права внаслідок обґрунтованої нею концепції невід'ємних прав і свобод людини, які повинні гарантуватись і забезпечуватись незалежно від волі державної влади в певний історичний період. У межах вказаної парадигми було аргументовано положення, що факт виділення специфічної групи прав людини, які позначаються поняттям «невід'ємні права», зумовлений розвитком і науково-теоретичним обґрунтуванням доктрини природного права, яка, надаючи тлумачення феномена права, апелювала не до тих чи інших зовнішніх інстанцій (держава, Бог тощо), а насамперед до сутності чи природи людини, виділяючи таку її іпостась, яка й дає змогу нам вживати як поняття «право», так і поняття «людина» [5, с. 31].

Важливим буде зазначити, що в українському законодавстві тлумачення прав людини базується саме на природньо-правовій концепції і права людини визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України).

Однак правові концепції розвитку поняття «права людини» є не єдиним

критерієм розмежування тлумачень прав людини. Значну роль у питанні тлумачення прав людини відіграють так звані покоління або хвилі розвитку прав людини. За часом виникнення розрізняють права першого, другого та третього поколінь. До прав першого покоління належать громадянські та політичні. Правами другого покоління виступають соціально-економічні та культурні. Крім того, вчені доводять існування групи прав «третього покоління», прав «солідарності» – на мир, чисте навколишнє середовище, рівне користування спільною спадщиною людства тощо [6, с. 60]. Ми можемо лише доповнити і зазначити, що на даний момент у світовій науковій спільноті відбувається дискусія щодо існування четвертого покоління прав людини, до якого мають включатись такі права, як право на тіло і життя.

Різні концепції і покоління прав людини мали безпосередній вплив на тлумачення вченими сучасності або давнини поняття «права людини». Яскравим прикладом цього може слугувати визначення прав людини Аристотелем, філософом який жив і творив у період існування рабства, за часів стародавньої Греції. Права індивіда за Аристотелем мають політичний характер і можливі лише в державі (полісі), до того ж це стосується лише вільно народжених та рівних пропорційно чи арифметично [7, с. 234]. До природних прав людини він відносив приватну власність та індивідуальну сім'ю [8].

Одним з найважливіших доробків у розвитку розуміння інституту прав людини є сформульована великим філософом і економістом Дж. Локком концепція прав людини, де він назвав такими, що не залежать від волі держав, право на власність, рівність і свободу [9, с. 36]. Ці права належали індивідам у «природному стані» до будь-якого державного життя й визнавалися один за одним згідно з «природним законом», або законом природи, який проголошував, що, оскільки всі люди рівні й незалежні, ніхто з них не повинен завдавати шкоди життю, здоров'ю, свободі або власності іншого, тому що всі люди створені одним всемогутнім і нескінченно мудрим творцем [10, с. 4]. Вважаємо за необхідне зазначити, що хоча Дж. Локк був прихильником природньої школи права і трактував права людини як такі, що походять від природи, він визнавав необхідність існування держави, хоча і не в тому вигляді, в якому держава існувала у сімнадцятому столітті.

Прикладом комбінаційного природно-правового і позитивістського тлумачення поняття прав людини може слугувати Т. Пейн. Т. Пейн у книзі «Права людини» всі права поділяв на природні та громадянські. Перші, на його думку, властиві людині від природи (свобода слова, друку, совісті, рівність, право домагатися благоденства, щастя тощо), другі – це ті, які належать людині як члену суспільства (право власності, право на захист), тісно пов'язані між собою [11, с. 93].

Тлумачення прав людини діячами минулого мало значний вплив і на сучасних дослідників цього питання. Своєю чергою, ступінь розробленості та деталізації тлумачення поняття прав людини у сучасних авторів значно збільшилась, що позитивно вплинуло на можливість застосування наукових дефініцій у нормах закону.

Наприклад, Ю. Шемшученко тлумачить права людини як визначальні засади правового статусу, що належать людині від народження, а тому є природними і невідчужуваними. Без цих прав людина не може існувати як повноцінна суспільна істота. Права людини є необхідним елементом громадянського суспільства і правової держави [12, с. 710].

З цього приводу В. В. Кравченко влучно зауважує, що права людини це соціальна спроможність вільно діяти, самостійно обирати вид і міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних і духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними

благами в межах, визначених законодавчими актами. Поняття «права людини» складне й багатогранне, це – категорія не лише юридична, а й філософська, політична, моральна [13, с. 138].

Своєю чергою, С. Максимов вважає, що права людини є універсальними за своєю природою. Таку універсальність учений розглядає в трансцендентальному аспекті – як права, якими володіє кожна людина саме як людина, незалежно від юридичного простору та історичного часу, а також в історичному – коли права людини вважаються «синхронно-історичними». Це означає, що всі люди, які живуть у конкретно-історичний період, володіють конкретними правами [14, с. 41].

Ми вважаємо за необхідне окремо виділити думку П. Рабіновича, як науковця, що зробив значний теоретичний внесок у розвиток інституту прав людини в Україні. Як вважає П. Рабінович, права людини – це загальні та рівні можливості, об'єктивно зумовлені рівнем розвитку суспільства й необхідні для задоволення потреб існування та розвитку в конкретно-історичних умовах [15, с. 6]. П. Рабінович до головних і обов'язкових ознак прав людини зараховує передусім ті соціальні фактори, які визначають, формують і характеризують зміст і обсяг прав людини, а саме: інтереси (потреби) людини, справедливо збалансовані з інтересами інших суб'єктів і суспільства загалом; мораль, що переважає в суспільстві на конкретному етапі розвитку; мету прав людини та відповідність їй правореалізаційної, правозабезпечувальної й правообмежувальної діяльності держави [16, с. 138].

Певною специфікою характеризується і процес становлення та розвитку прав людини, які займають визначальне місце в юридичних відносинах. Про наявність особливостей процесу розвитку прав людини зазначає велика кількість українських учених.

Так, Н. М. Мацкевич підкреслює, що розвиток прав і свобод людини та громадянина – це певний поступовий процес, у результаті якого відбувається зміна змісту та обсягу прав і свобод відповідно до рівня суспільного життя на певному етапі історичного розвитку держав. Дійсно, процес розвитку прав людини не може відбуватися одномоментно чи протягом короткого періоду часу. Процес розвитку прав людини є процесом довготривалим і поступовим, заміна архаїчних правил і приписів сучасними нормами закону виконується поступово, стримано і педантично. Як відзначає вчений, відповідна модернізація насамперед пов'язана з рівнем правосвідомості громадян, чим він вищий тим швидше правові реформи досягають своєї мети [17, с. 55]. Справді, історія прав людини – це історія бунтів, повстань, маніфестацій, тюремних ув'язнень, судових процесів…» [18, с. 3].

Не менш важливим є зауваження Н. Н. Белянкова, який небезпідставно вважає, що у політологічній і правовій літературі є різні підходи до визначення прав людини. Кожна правляча еліта, політична партія, соціальна група часто в поняття прав людини вкладає зміст, який відображає насамперед її цілі та інтереси [19, с. 7].

Проаналізувавши загальні концепції, наукові підходи та тлумачення поняття прав людини, окремі думки великих діячів минулого і сучасності, уявляється можливим зазначити, що поняття «права людини» доцільно розглядати як у загальнотеоретичному, так і у праксеологічному значенні.

Так, права людини у загальнотеоретичному значенні – це напрями життєдіяльності людини, які є похідними від природи людини і які людина використовує задля задоволення своїх життєво необхідних потреб, зокрема задля реалізації, охорони і захисту своїх свобод та інтересів. Такі права визнаються правовими державами і вважаються такими, що не можуть бути відчужені від людини.

Водночас, права людини у праксеологічному значенні – це юридичні можливості, що переходять людині разом

із правосуб'єктністю чи набуваються за допомогою такої і використовуються у передбачений та забезпечений законом спосіб задля досягнення конкретної чи абстрактної мети, визначеної людиною.

Підсумовуючи, варто зауважити, що зазвичай реальною метою правових реформ виступає бажаний правовий стан або конкретний юридичний статус групи осіб. Правові реформи, істиною метою яких є захист прав і свобод людини, повинні реалізовувати невиміряну кількість юридичних можливостей для незліченної кількості громадян. Відповідно формальна і фактична мета таких реформ найчастіше знаходиться за межами розуміння реформаторів, а виконання такої реформи може перебувати за межами можливостей людини чи групи осіб. Однак прагнення свідомих громадян до ефективної реалізації інституту прав людини повинно набути привілейованого статусу сьогодення. Використовуючи інститут прав людини як соціальну призму, ми можемо впевнитися у тому, що однією з найпроблемніших галузей українського законодавства щодо забезпечення прав людини є сфера дії кримінальних процесуальних правовідносин. Постійні порушення прав людини, які стали нормою для України, зводять до мінімуму фактичну можливість громадян реалізовувати свої права. Реформування і модернізація кримінального процесу є надважливим завданням для сучасної незалежної України. Забезпечення існування інституту прав людини на практиці повинно стати першочерговим завданням для всіх гілок влади в Україні. При цьому, саме наукове дослідження інституту прав людини має слугувати загальнотеоретичною основою якісної правової реформи в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Горова О. Б.* Громадянські права в системі конституційних прав і свобод людини та громадянина / О. Б. Горова // Часопис Київського університету права. – 2006. – № 2. – С. 38–42.
2. *Веклич В.* Історичні передумови сучасної концепції прав людини і громадянина [Електронний ресурс] / В. Веклич // Віче. – 2010. – № 18. – Режим доступу: http://www.viche.info/journal/2195.
3. *Шматко І.* Права людини: критика [Електронний ресурс] / І. Шматко // Спільне. – 2011. – Режим доступу: http://commons.com.ua/prava-lyudini-kritika.
4. *Братасюк М.* Г. Сучасна концепція прав людини: методологія дослідження / М. Г. Братасюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Вип. 4. – Т. 1. – С. 36–40.
5. *Руднєва О.* М. Розвиток концепції прав людини під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів / О. М. Руднєва // Бюлетень Мністерства юстиції. – 2010. – № 11. – С. 30–37.
6. *Мацкевич Н. М.* Генезис прав человека: правовой и философский аспекты / Н. М. Мацкевич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична. – 2014. – № 4. – С. 54–66
7. *Аристотель*. Этика / Аристотель. – М.: АСТ, АСТ Москва, Харвест, 2010. – 496 с.
8. *Кашников Б. Н.* Концепция общей справедливости Аристотеля: Опыт реконструкции [Электронный ресурс] / Б. Н. Кашников // Сектор этики Института философии РАН Этическая мысль. – М., 2001. – Вып. 2. – Режим доступа: http://ethics.iph.ras.ru/em/em2/6.html.
9. *Колодій А. М.* Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодій, Ю. А. Олійник. – К.: Юрінком Інтер. – 2003. – 336 с.
10. *Максимов С. І.* Концепція прав людини Дж. Локка як вияв сили і слабкості класичної теорії природного права / С. І. Максимов // Проблеми правознавства і правотворчої діяльності. – 2002. – № 1. – С. 3–10.
11. *Орленко В.* Еволюція прав і свобод людини / В. Орленко, Л. Орленко // Вісник КНТЕУ. – 2011. – № 3. – С. 89–99.
12. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл. – Т. 4: Н–П. – 2002. – 720 с.
13. *Кравченко В. В.* Конституційне право України: навч. посіб. / В. В. Кравченко. – [3-тє вид., виправл. та доповн.]. – К.: Атіка. – 2004. – 512 с.
14. *Максимов С.* Права людини: універсальність і культурна різноманітність / С. Максимов // Право України. – 2010. – № 2. – С. 36–43.

15. *Рабінович П.* Сучасне європейське праворозуміння / П. Рабінович // Право України. – 2006. – № 3. – С. 4–6.

16. *Рабінович П.* Європейська Конвенція з прав людини: філософсько-антропологічні та гносеологічні засади її застосування Страсбурзьким Судом / П. Рабінович // Право України. – 2010. – № 10. – С. 135–145.

17. *Мацкевич Н. М.* Генезис прав человека: правовой и философский аспекты / Н. М. Мацкевич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ Серія Юридична. – 2014. – № 4. – С. 54–66.

18. *Бабін Б. В.* Права людини та громадянське суспільство: навч. посіб. / Б. В. Бабін, А. В. Ковбан. – Одеса: Фенікс, 2014. – 320 с.

19. *Белякович Н. Н.* Права человека и политика: философско-правовые основы / Н. Н. Белякович. – Мн.: Амалфея, 2009. – 412 с.

Kuchinska O., Ivanov M. General theoretical and praxeological understanding of human rights

The article investigates general theoretical and praxeological understanding of human rights. The paper studies basic scientific approaches to the interpretation of the term «human rights»: naturally legal and positivist conception. The authors emphasized the special role of the Institute of Human Rights in the process of reforming the system of criminal legal proceedings.

The article states that violation of human rights becomes the norm for modern legal genesis of Ukraine. The negative effects of this trend are increasingly affecting the livelihoods of everyone. This fact makes destructive impact on relations between individuals and legal entities with the authorities. Particularly acute the problem of human rights violations presents within the implementation of criminal legal proceedings. This negative trend directly indicates the presence of theoretical and praxeological problems in defense and protection of inalienable human rights as a whole in Ukraine and in the course of criminal proceedings in particular.

To the large extent the root cause of human rights violations within the criminal proceedings are significant gaps and conflicts of domestic criminal procedural law. However, a prerequisite for effective regulatory reform should be scientific and analytical conceptual research of general understanding of the institution of human rights, which will make it possible to work out effective ways to reform the regulatory consolidation of the mechanism of implementation and protection of human rights in criminal proceedings.

After analyzing the concepts, scientific approaches and interpretations of human rights, some thoughts of great figures of the past and present, the authors believe that the concept of «human rights» should be considered as the general theoretical and in the praxeological sense.

Thus, human rights in general theoretical sense – is the direction of human life, which is derived from human nature and that people use to meet their vital needs, especially for implementation, protection and defense of their freedoms and interests. These rights are recognized by all constitutional states and cannot be separated from a person.

Meanwhile, human rights in the praxeological sense – is a legal possibilities that go along with the person or legal personality acquired through that and used prescribed and provided in legal way to achieve concrete or abstract goals determined by a person.

Keywords: *human rights, natural and legal concept, the positivist conception, the protection of human rights, human rights in criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редакції журналу 20.03.2017 р.